Atsız

Türk Ansiklopedisindeki Yazıları

ÖTÜKEN

İçindekiler

Ahmet Efendi 9
Âli, Mustafa 10
Gülşenî 12
Hafîd Efendi 15
Handân Vâlide Sultan 19
Hayreddin Paşa 20
Hızır Bey Çelebi 73
Işbara Han 76
Işbara Kağan 77
Ivaz Mehmed Paşa 80
İbrahim İnal Bey 82
İçen Kağan 87
İçing Katun 88
İl Bilge Katun 91
İlteriş Kutluğ Kağan 92
İlyas Reis 94
İshak Hocası veyâ Ahmed Rızâî 95
İshak Paşa 98
İshak Reis 100
İskender Reis 103
İstemi Kağan 104
Kağan 108
Kapağan Kağan 111
Karabaş Veli 114
Kara Han 116

Kara Kağan 118
Kayı 122
Kefeli (Kefevî) Hüseyin Efendi 126
Hüseyin Efendi 127
Kemalpaşaoğlu Şemseddin Ahmed 128
Kubilay Kağan 139
Kutlamış Beğ 141
Kutlug Bilge Kül Kağan 146
Mâhfîrûz Hatîce Vâlide Sultan 147
Mete 149
Nazmî 158
Oğuz Han 160
Ötüken 162

Nihal Atsız'ın Türk tarihinin kaynaklarını incelerken
gösterdiği titizlik okuyucunun malumudur.
Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1974 yılında yayımlanan
Türk Ansiklopedisi için yazdığı maddelerde
edebiyat, tarih, din ve askerlik tarihimizin
mühim simalarını ele almaktadır.
Okuyucu bu eserde, Oğuzhan'dan
Edirneli Nazmi'ye, Gelibolulu Mustafa Âli'den
Barbaros Hayreddin Paşa'ya
uzanan bir tarihi bütünlük şuurunun
izlerini bulacaktır.

Ötüken Neşriyat

Ahmet Efendi
Müneccimbaşı (1631-1702)

Bilgin. Aslında Karamanlı olup, Selânik'te yerleşmiş olan Lûtfullah adında bir çulhanın oğludur. 1654-1655 yıllarında İstanbul'a gelerek okumaya başlamış, medrese bilgilerinden başka, tıb ve astronomi öğrenmiştir. 1667'de, hocası Mehmet Efendi'nin yerine müneccimbaşı olmuş, bilgisi ve zekâsının kuvvetiyle Mehmet IV.'nün yakınları arasına girmiştir. Süleyman II.'nin tahta çıkması üzerine Mısır'a sürülmüş, 1691'de Hacca giderek Mekke Mevlevihanesi şeyhi olmuştur. 1700'de yeniden Müneccimbaşılığa çağrılmışsa da, yaşlandığını ileri sürerek özür dilemiş ve az sonra ölmüştür.

Din, tıp, matematik, astronomi, ahlâk ve musiki konularında eserleri ile ayrıca bir (Türkçe, Arapça, Farsça) "mürettep divanı" da bulunan Ahmet Efendi, en çok *Cami'ü'd-Düvel* adlı Arapça târihiyle ün kazanmıştır. Bu eser 1672 yılına kadar gelmekte ve İslâm dünyasından başka, kısaca Avrupa târihini de anlatmaktadır. Eserin başında târih ve amacı hakkında bilgi verilmiş ve kullandığı kaynaklar gösterilmiştir. *Câmi'ü'd-Düvel, Sahâifü'l-Ahbâr fî Vekayii'l-Âsâr* adı altında Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından Nedim'in başkanlık ettiği bir heyete tercüme ettirilmişse de çevirmede özetlemek amacı güdüldüğünden önemli yerler bırakılmış ve bu suretle kitabın kaynak olmak değeri azalmıştır.

Âlî, Mustafa
Gelibolulu (1541-1600)

Türk târih bilgini, ünlü fikir ve sanat adamı. Babası Hoca Ahmet Efendi'dir. Devrinin değerli bilginlerinden ders alarak yetişmiş ve müderris pâyesi almıştır. Bir eserini, 1558 târihinde o zaman veliaht bulunan Selim II.'ye sunarak, ona kapılanmış ve bir süre Selim'in Dîvân kâtipliğinde bulunduktan sonra, Şam vâlisi olan Lala Mustafa Paşa'nın Dîvân kâtipliğine geçmiştir.

Selim II. devrinde Yemen fethine memur edilerek Mısır vâliliğine atanan Mustafa Paşa ile 1568'de Mısır'a gitmiş, Paşa'nın görevden çıkarılması üzerine bir süre de Ferhat Paşa'nın Dîvân kâtibi sıfatiyle Bosna'da bulunmuştur. Murat III. devrinde 1577'de İran üzerine gönderilen ordunun serdarlığına atanan Lala Mustafa Paşa'nın tezkireciliğini yapmış, sonra sırasiyle Halep, Erzurum ve Bağdad defterdarı olmuştur. Görevinden çıkarılınca İstanbul'a gelmiş, 1591'de yeniçeri kâtipliğine atanmıştır. 1595'te Sıvas defterdarı ve Amasya Paşası olarak İstanbul'dan ayrılmış, sonra Kayseri sancak beyi olmuş ve 1599'da atandığı son görevi olan Cidde beyliğinde bir yıl kadar bulunduktan sonra, orada ölmüştür. Âli, yaşadığı devrin fikir ve kalem adamları arasında birinci sırada gelen insanlardan biridir. Nazmı da nesri kadar kuvvetlidir. Aynı zamanda, tanınmış bir hattattır. Târihe, biyografyaya, sanata, ahlâka, muaşeret âdabına, siyasete, dine ve tasavvufa ait, bir kısmı manzum, telif veya tercüme elli kadar eser bırakmış, Türkçe ve Farsça şiirleri için ayrı dîvânlar tertip etmiştir. Eserleri arasında en önemlisi 1591-1597 yılları arasında yazdığı

Künhü'l-Ahbâr'dır. Fâtih'in tahta çıkışına kadar olan kısmı beş cilt hâlinde basılmış olan (1860-1868) bu genel târih, kaynaklarının zenginliği, üslûbu, metodu ve hele Türklerin İslâm medeniyetinin gelişmesinde oynadıkları rolü belirtme bakımından özel bir anlayışı gösterdiği için değerlidir. Henüz basılmamış olan kısımları, hususiyle Âli'nin yaşadığı devirlere ait olanları, 1597 yılına kadar olan Osmanlı târih ve biyografisi için değerli bir kaynaktır. Dîvânı ile *Künhü'l-Ahbâr*'dan başka başlıca eserleri şunlardır:

Menâkıb-ı Hünerverân (bas. 1926), *Nasîhatü's-Selâtîn, Ravzatü'l-Letâif, Enîsü'l-Kulûb, Heft Meclis, Zübdetü't-Tevârîh, Nusretnâme, Fursatnâme, Mirkatü'l-Cihâd, Mir'atü'l-Avâlîm* (bas. 1870), *Nevâdirü'l-Hikem, Kavâidü'l-Mecâlis, Fusûlü'l-Halli ve'l-Akd ve Usûlü'l-Harci ve'n-Nakd* (basılmıştır), *Hâlâtü'l-Kahire mine'l-Âdâti'z-Zâhire, Mahâsinü'l-Âdâb, Hilyetü'r-Ricâl, Câmiu'l-Hubûr der Mecâlis-i Sûr, Mahâsinü'l-Edeb.*

GÜLŞENÎ
(İbrahim)
(ölm. Mısır 1533, H. 940)

Büyük Halvetî tarikatının Gülşenî kolunu kuran mutasavvıf. Azerbaycan'da doğdu. Doğum târihi kat'î olarak belli değildir. Atâyî, *Şakayik zeyli*'nde "830/1426 hududunda" doğduğunu söylerse de, 1533'te öldüğü bilindiğine göre bu târihi ihtiyatla telâkki etmek icap eder. Bir Türkmen âilesine mensup olmalıdır. Soy kütüğü İbrâhim Gülşenî b. Mehmed b. Hacı İbrâhim b. Şihâbeddin b. Aydoğmuş b. Gündoğmuş b. Oğuz Ata şeklinde gösterilmiştir. Bu Oğuz Ata'nın Türkçe "vâzı'ü'l-luga" (sözlük yazan yâhud dil îcâd eden) olduğu kaydolunmuştur. Târihî kayıtlarda böyle bir şahıs olmadığına göre Oğuz Ata'nın destandaki Oğuz Han olduğu ve bir dervişin atasının cihangir kumandan olmasından ise bilginliğinin daha yakışıklı düşeceğinden "lügat sahibi" diye tanıtılmış bulunduğu muhakkaktır. Soy kütüğü, Gülşenî'nin göçebe bir âileden çıktığına işaret olabilir. Ana tarafından Halife Ali'ye ulaştığı hakkındaki kayıt da yine birçok mutasavvıflarda görülen yakıştırma bir şecereden başka bir şey değildir.

Gülşenî, ilk öğrenimini amcası Seyid Ali'den yaptı. Daha sonra Tebriz'e gidip Dede Ömer Rûşenî'ye intisap etti. Aydınlı Rûşenî, Halvetî şeyhlerinden Seyid Yahya'nın halifesiydi. Gülşenî ilk önce Heybetî mahlâsını almışken, herhâlde şeyhinin Rûşenî mahlâsına uygun düşsün diye Heybetî'yi bırakıp Gülşenî mahlâsını aldı. Evlenmesi de

Tebriz'de olmuş olmalıdır. Oğlu ve halifesi Emîr Hayâlî Çelebi (Ebu's-Safâ Ahmed Şemseddin) Tebriz'de doğdu.

Şah İsmail'in ortaya çıkması sırasındaki huzursuzluklar yüzünden ailesiyle birlikte Mısır'a gitti. Buradaki en yakın arkadaşı Şeyh Şâhin adında biri oldu.

1516'da Yavuz Sultan Selim Kahire'ye girince Gülşenî ona büyük bir saygı gösterdi. Yavuz da Gülşenî'ye bir arsa temlik etti. Gülşenî 1519'da dostlarının da yardımıyle bu arsaya zâviyesini yapmaya başladı. 1524'te bitirdi. Adı sanı gittikçe yayılmaya başladığından zâviyesi dolup taşar hâle geldi. Şöhreti o kadar yayıldı ki her sokağa çıkışında halk kendisini görmek için yığılıyordu. Onu görünce mistik cinnetle canına kıyanlar bile oldu.

Bu aşırı şöhret Kanunî Sultan Süleyman tarafından duyulunca kendisini İstanbul'a çağırdı. 1528 târihlerinde başkente gelip pâdişâh tarafından kabul olundu ve büyük ikram gördü. İstanbul'da bulunduğu sırada ünlü bilgin ve Şeyhülislâm Kemalpaşaoğlu Ahmed Şemseddin ile de görüştü.

Mısır'a döndükten sonra 1533'te ölüp zâviyesine gömüldü. Halifesi olan oğlu, yerine geçip o da 1569'da ölünce babasının yanına gömülmüştür.

Gülşenî'nin en ünlü eseri 40.000 beyitli *Ma'nevî*'dir. Bu Farsça eser, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine nazire olarak yazılmıştır. Mutasavvıflar arasında bu eserin 40 günde yazıldığı hakkında bir gelenek vardır. *Ma'nevî, Mesnevî* gibi meşhur olamamıştır. Meçhul bir müellif tarafından yapılan şerhi Süleymaniye'deki Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi'nin 2358 numaralı cildinin 39^{b} — 145^{b} yapraklarındadır.

Diğer eserleri şunlardır: *Türkçe dîvan, Farsça dîvan, İbnü'l-Fârız'ın Tâiyye kasidesine nazire, Etvâr risâlesi, Çobannâme, Sîmürgnâme, Pendnâme, Kademnâme.*

Gülşenî, Türkçe şiirleri bakımından üçüncü sınıf bir şâirdir. Fakat tasavvuf erbabı arasında büyük şöhret sâhibi olmuş, kendisinden üç asır önce yaşayan Mevlânâ'nın Gülşenî'nin ve Rûşenî'nin geleceğini haber verdiği ileri sürülmüştür. Tabiî bu keramet de bir yakıştırmadan ibarettir ve Gülşenî ile Rûşenî kelimelerinin bir beyitte kafiye olarak kullanılmasından doğmuştur ki bu iki kelimenin, esasen kafiye olmak bakımından başka benzeri pek azdır.

Hafîd Efendi
(asıl adı: Mehmed)

Osmanlı Türklerinin tanınmış bir ailesine mensup kazasker, müellif ve kütüphâne kurucusu. Ünlü Reisülküttâb Mustafa Efendi'nin torunu olduğu için Torun Efendi diye şöhret kazanmış, sonra devrin Arapçacılık geleneği dolayısı ile torunun Arapçası olan hafid kelimesiyle adlandırılarak Hafid Efendi diye tanınmış ve asıl adı unutularak böylece meşhur olmuştur.

Müellifin önceleri Türkçe olarak Torun Efendi diye tanındığına dâir şimdiye kadar kimsenin dikkatini çekmemiş olan kayıt, onun yine kimse tarafından görülmemiş bir eserinin A yaprağında bulunmaktadır. Teftâzânî'nin *Akaidü'n-Nesefiyye şerhi*'ne Hayâlî tarafından yapılan hâşiyenin hâşiyesi olan bu eser, Lâleli Kütüphânesi'nde 2195 numaradadır.

Hafid Efendi, Kastamonu menşeli bir âileden gelmektedir. Bilinen ilk dedesi Kastamonu'nun Göl köyünün imamı olan Mehmed Efendi'dir. Bugün Kastamonu'da biri merkeze, biri Tosya'ya bağlı Göl adlı iki köy olup Hafid Efendi âilesinin bunlardan hangisine mensup bulunduğu bilinmemektedir.

Mehmed Efendi'nin oğlu Abdurrahman Efendi ve Abdurrahman Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi de aynı köyün imamlığını yapmış, üç nesil süren bu imamlıktan sonra Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed, köyün âyânı olarak Mehmed Ağa lâkabını almıştır.

Mehmed Ağa ölünce oğlu Mustafa İstanbul'a gelmiş ve işte bu Mustafa meşhur Reisülküttâb Mustafa Efendi olmuştur. Köy eşrafı âilesinden gelen ve devlette yüksek bir makama kadar çıkmış olan Mustafa Efendi'nin kurduğu vakıf kütüphâne bugün Süleymaniye Umumî Kütüphânesi'nin içindedir. Mustafa Efendi'nin oğlu olan Âşir Efendi (1142-1219=1729-1804) Şeyhülislâmlığa kadar yükselmiş, o da bugün Süleymaniye'de bulunan bir kütüphâne vakfetmiştir.

Âşir Efendi'nin oğlu olan Mehmed Hafid Efendi böyle aydın bir âileden geldiği için iyi bir öğrenim görmüş, eserler yazmış, siyasî hayata karışmıştır. Onun vakfettiği bir kütüphâne de Süleymaniye'dedir.

Doğum târihini bilmediğimiz Hafid Efendi, 1203 Zilkadesinde (24 Temmuz-22 Ağustos 1789) Eyüp Kazası Mollası, 1213 Zilkadesinde (6 Nisan-5 Mayıs 1799) İstanbul Kadısı, 1222 Şabanında (4 Ekim-1 Kasım 1807) Anadolu Kazaskeri oldu. III. Selim'in tahttan indirilmesi hâdisesinin tertipçileriyle iş birliği yapmış olduğu ve padişaha tahttan indirildiğini bildiren heyet arasında bulunduğu için 11 Rebiülevvel 1223 (7 Mayıs 1808) târihinde kazaskerlikten azledildi. Para ve hediye vermek sûretiyle idamdan kurtulduysa da, 8 Recep 1223 (30 Ağustos 1808) târihinde Kastamonu'ya sürüldü. 18 Zilkade 1223 (5 Ocak 1809) târihinde II. Mahmud tarafından affolunarak İstanbul'a geldi. Memlekette istikrar sağlandığı için Hafid Efendi de ilmi ve şahsiyeti dolayısı ile tekrar mevki sahibi oldu. 1225(6 Şubat 1810-25 Ocak 1811 arası)'te Rumeli Kazaskeri oldu. Bu, onun çıktığı en yüksek mevkidir. 5 Zilhicce 1226 Cumartesi (21 Aralık 1811) günü ateşli bir hastalıktan ölerek Âşir Efendi Kütüphânesi haziresinde babasının yanına gömüldü.

Eserleri: Hafid Efendi'nin türlü konularda altı eseri bilinmektedir:

1. *Kitâbu Cami' fî Hakki'l-Hilâfeti ve's-Saltana.* Hilâfet ve saltanatı övmek için yazılan bu Türkçe eser, III. Mustafa(1171-1187=1757-1774)'ya ithaf olunduğuna göre müellifin ilk eseridir.

2. *Mehâhü'l-Meyâh.* H. 1212 (26 Haziran 1792-14 Haziran 1798 arası) te'liflidir. İstanbul suları hakkında, orijinal sayılabilecek bir eserdir. H. 1271(1854)'de İstanbul'da basılmıştır.

3. *Ed-Dürerü'l-Müntehabâti'l-Mensûre fî islâhi'l-Galatâti'l- Meşhûre.* Te'lifi 1 Muharrem 1219 (12 Nisan 1804) târihinde biten bu Türkçe eser şimdiye kadar Hafid Efendi'nin en mühim eseri sayılmış, *Galatât-i Hafid Efendi* diye şöhret bulmuştur. Aslında fazla bir değeri yoktur. Türklerin söyleyiş ve mânâ bakımından değiştirerek kullandıkları Arapça kelimelerin doğrularını göstermek, yâni daha önce de birçok Osmanlı müellifinin yaptığı gibi Arapçadaki kudretini belirtmek için yazılmıştır. İstanbul'da 1221(1806)'de basılmıştır.

4. *Kırk Hadîs Şerhi.* Osmanlı Türkleri arasında gelenek hâline gelmiş bir eser nev'idir. Arapça olarak kaleme aldığı bu eserde kendi seçtiği 40 hadîsi şerhetmiştir.

5. *Teftâzânî'nin Akâidü'n-Nesefiyye şerhine Hayâlî'nin yazdığı hâşiyenin hâşiyesi.* Mühim sayılan eserlere şerh, bu şerhlere hâşiye, hâşiyelere de yine hâşiye veyâ talikat yazmak Osmanlı bilginleri arasında modadır. Kendi eserlerine şerh yazan müellifler bile görülmüştür. Bu da onlardan biridir. Eldeki nüshanın (Lâleli 2195) bizim için asıl ehemmiyeti, metinden önceki boş A yaprağında müellifden Torun Efendi diye bahsolunmasıdır.

6. *Sefînetü'l-Vüzerâ.* Hakikatte Hafid Efendi'nin en mühim eseri budur. Osmanlı Devleti'ndeki derya kaptanlarının târih sırası ile listesini ve her birinin pek kısa biyografisini ihtiva eder. Fâtih'in kaptanı Baltaoğlu Süleyman Bey'den başlayıp Küçük Hüseyin Paşa'ya kadar gel-

mektedir. Gerçi biyografilerin kısalığı, epey yanlışları ihtiva etmesi bakımından tatminkâr bir eser değildir. Fakat kılavuz kitap olarak daha uzun müddet değerini muhafaza edecektir.

Sefînetü'l-Vüzerâ 1952'de İsmet Parmaksızoğlu tarafından notlar ve bir zeyille birlikte neşrolunmuştur. Nâşirin eklediği zeyil, derya kaptanlarını 1283 (1866) yılına kadar getirmektedir.

Handân Vâlide Sultan

III. Sultan Mehmed'in kadınlarından olup III. Mehmed'den sonra tahta geçen I. Sultan Ahmed'in annesi. H. V. S., I. Sultan Ahmed'den başka onun küçük kardeşi olup kendisinden sonra iki defa kısa müddet Osmanlı tahtında bulunan I. Sultan Mustafa ile, adı bilinmeyen sultan, 1604'te Kara Davud Paşa ile evlendirilmiştir.

H. V. S.'ın hangi ırktan bir harem kadını olduğu ve doğum târihi belli değildir. Büyük çocuğu I. Ahmed 1590'da doğduğuna göre, bu târihten aşağı yukarı 20 yıl önce doğmuş olacağı düşünülebilir. Handân'ın Saray'da verilen bir ad olduğu muhakkaktır. Ölüm târihini Hammer 12 Kasım 1605, *Sicill-i Osmânî* 26 Kasım 1605 olarak vermektedir. H. V. S., kocası III. Sultan Mehmed'in türbesine gömülmüştür. Zehirlenerek öldüğü ve bunda oğlunun dahli olduğu rivâyet olunmaktadır. I. Ahmed'in, anası ölür ölmez, bir haftalık mâtemi beklemeden Bursa'ya gitmek üzere Mudanya'ya hareket etmiş olması, bu rivâyetin doğru olduğu hakkında bir intiba uyandırmaktadır.